

12. BÖLÜM / CHAPTER 12

MEHMET AKİF ERSOY'DA BATI UYGARLIĞININ FARKLI GÖRÜNÜMLERİ

DIFFERENT FACES OF WESTERN CIVILIZATION IN MEHMET AKİF ERSOY

Hasan AYDIN*

*Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Samsun, Türkiye
E-posta: haydin@omu.edu.tr ORCID: 0000-0002-0692-3725

DOI: 10.26650/B/AA07.2022.011.12

ÖZ

Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), Osmanlı İmparatorluğu'nun en meşhur şair, yazar ve düşünürleri arasındadır ve modern Türkiye'nin İstiklal Marşı'nın yazarıdır. Bilindiği gibi Akif, Batılı ulusların saldırıları sonucu Osmanlı İmparatorluğu'nun ve İslam dünyasının parçalandığı bir dönemde yaşamıştır. O, yaşamı süresinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına ve modern Türkiye'nin kuruluşuna tanıklık etmiştir. Akif, bu zorlu süreçte, Teşkilat-ı Mahsusa'ya üye olmuş, Doğu ve Batı'da pek çok ülkeyi gezmiş, onların ekonomik, sosyal, siyasal, teknolojik vb. pek çok yönünü gözlemlemiş, Doğu ve Batı uygarlığını birbiriyle karşılaştıran yazılar kaleme almıştır. Bu geziler sayesinde, Batı uygarlığının bilim ve teknolojide Doğu uygarlığından çok daha ileri olduğunu görmüştür. O, bununla kalmamış, Batı uygarlığını pek çok yönüyle analiz etmiş ve eleştiriye tâbi tutmuştur. İşte bu çalışma, Mehmet Akif Ersoy'un, Batı uygarlığına yönelik diyalektik ve meta-eleştirel söylemini konu edinmektedir. Buna göre, Akif, Batı uygarlığına yönelik, tarihsel koşullu gözlemleri ve deneyimleri ekseninde ikili bir söylem ortaya koymuştur. Söyleminin özü, kitaplardaki Batı ile real/fiili Batı'nın birbirinden farklı olduğudur. Kitaplardaki Batı insani değerler bakımından büyüleyicidir; ancak real/fiili Batı hiç de öyle değildir. Vaşşidir, İslam düşmanıdır, parçalayıcıdır ve sömürgecidir. Fakat bu real/fiili Batı, uygarlığın maddi kısmında yani bilim ve teknikte öncüdür, ileridedir. Akif bu saptamalarıyla, felsefi dilde söylersek, ideal ile gerçek arasındaki yarılmayı görmüş ve deneyimlemiş; real/fiili Batı'daki, ahlaki sorunları deşifre etmekle birlikte, bilim, sanat ve teknik alandaki başarıyı takdir etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Batı uygarlığı, İslam, Bilim, Teknoloji, Emperyalizm

ABSTRACT

Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) is the famous poet, author and intellectual of the Ottoman empire and the poet of the national anthem of Turkey. As it's known, he lived at a time when the Ottoman empire and parts of the Islamic world were being divided and fiercely attacked by western national powers. During his life, after the first world war the Ottoman empire was destroyed, and then, the Republic of Turkey was established with challenges. In this process, Akif became a member of the Ottoman special organization Teşkilât-ı Mahsusa and traveled a lot of countries in the West and the East, and experienced their current conditions of economic, political, scientific, technologic and moral life, and then compared eastern and western civilizations with each other. In his traveling, he observed that the western civilization far more advanced than the eastern civilization in science and technology. This article deals with Ersoy's dialectical and meta-critical discourse on Western civilization. Akif puts forward a dual discourse on Western civilization on the axis of his historical observations and experiences. The essence of his discourse is that the West in the books and the real/de facto West are different from each other. The West in books is fascinating in terms of human values but the real/de facto West is not like that at all. The real/de facto West is hostile to Islam, scheming, destructive, ruthless and colonialist. But, the same West is the pioneer in the material aspect of Western civilization; that is, it is advanced in science and technology. With these determinations, Akif, to put it in philosophical language, has seen and experienced the split between ideal and reality. While deciphering the moral problems in the real West, he has appreciated its success in science, art and technique.

Keywords: Western civilization, Islam, Science, Technology, Imperialism

Extended Abstract

Mehmet Akif Ersoy grew up in the last period of the multinational Ottoman Empire and witnessed both the fall of the Ottoman Empire, the War of Independence and the establishment of the Turkish Republic after the War. The last periods of the Ottoman Empire were marked by both the Western states' strategies to disintegrate the Ottoman Empire and the Ottoman's efforts of modernization/westernization. The Republic, which was established after the War of Independence, is also based on a Western foundation, institutionally and intellectually. This process naturally led to a polyphonic controversy on civilization centered in the East-West dilemma between the Ottoman and early Republican intellectuals.

Akif gains deep-rooted experiences in Eastern and Western civilizations through both his education and his activities in the Special Organization. He also participates in the discussions that revolve around the concept of civilization. However, he stays away from extreme discourses such as "all that exists is in the East" or "all that exists is in the West". He associates such extreme discourses to ignorance and shallow views. In philosophical terms, he tries to express that it is necessary to see the bad in the good and the good in the bad with a dialectical and meta-critical approach. In this context, Akif develops a dual critical discourse on Western civilization on the axis of his historical restricted observations and experiences. He bases his dual discourse on the thesis that the West in the books and the real/de facto West are

different from each other. According to him, the West in the books is fascinating with respect to social designs, ideals, discourses and human values. It is impossible for a person not to be affected by it. Akif says that Ottoman intellectuals learned about the West mostly through books, so they admired Western civilization. According to him, the Ottoman intellectual could not grasp that Westerners would not act as they think. Akif says that this mistake, which was affecting most of the Ottoman intellectuals who read and wrote, once affected him as well. However, Akif says that, as his age got older and he became more experienced, especially when he traveled in Europe, Asia and Africa and saw in person the oppression, exploitation and domination of the European nations of helpless people, his thought changed. So, according to Akif, the real/de facto West is not at all as it is written in the books. According to him, the real/de facto West is savage, self-seeking, anti-Islamic, scheming, power-hungry, humiliating, materialistic, destroying and colonialist. Akif states that the Westerners put their colonial aims into practice by first dividing the society internally in ethnic and religious parts. Then, while the people were dealing with each other, Westerners gained dominance over that society and they used this as a political strategy. In this respect, Westerners' perspective of their own people is in stark contrast to their perspective of foreign people. In fact, Akif notes that even though a Western state made an alliance with an Eastern state against other Western states, Western peoples had difficulty internalizing it. Akif attributes this situation to the anti-Islamic education of the Western people, propaganda and the anti-Islamic discourses of the Orientalists. Therefore, according to Akif, one should not confuse the West, which emphasizes universal human rights, peace, democracy, freedom and equality and defends the ideal, with the colonial West. However, according to Akif, this real/de facto West, though corrupted morally and spiritually, is the pioneer in the material aspect of civilization, that is, in science and technology, and is three hundred years ahead of Eastern civilization.

With these findings and analyses, Akif, to put it in philosophical language, observed the split between ideal and real closely, and experienced the difference between appearance and reality. While deciphering the moral problems in the real West, he has manifested the virtue of appreciating its success in science, art and technology. He even argued that for the development of Eastern societies, it is essential for them to acquire and appropriate Western science and technology. In his words, we should never let our feelings towards Westerners spill over to their sciences, arts and technical achievements. The reason is that if we do not obey them in these parts of civilization, it is impossible for us to live, to keep our nation alive. According to Akif, Muslims, who had established a great civilization in the past, stopped working and tended towards inertia and immorality since the millennium. On the other hand,

Westerners opened their eyes and advanced as far as possible. Their modern submarines and planes are proof of this. According to Akif, now that defending the motherland is a binding duty (a fardh) for each individual, attaining the conditions grounding this duty is also a binding duty for each individual. Therefore, it is imperative to try to get all the strong aspects of the Westerners, without imitating them morally.

Akif, through his critical analysis, fully exposed the imperialist aims of the West but he did not say anything about the capitalism grounding the imperialist aims of the West, or about the use of science and technology for imperialistic purposes. In fact, this fact that we observed in Akif's case is noticeable in almost all Ottoman and Republican intellectuals. In philosophical terms, the main reason for this is to see the problem of civilization from an idealist perspective and not to adequately analyze the material foundations of civilization. This idealistic point of view also emerges in Akif's approach, which advises abstaining from the West's morality, even though he recommends adopting the science and technology of the West. However, science and technique are based on a certain set of values. In particular, the material elements related to the technique also give rise to a new set of values. In addition, science and technology are not something that can be developed by importing. Science and technique are based on a certain cultural ground, a certain view of existence and a certain set of values that make it possible. Unless these infrastructures are formed in a culture, it is impossible for that culture to begin the process of production in these areas. For this reason, it should be stated that the aforementioned problem is Akif's Achilles' heel.

Giriş

Mehmet Akif Ersoy, çok-uluslu Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş, hem Osmanlı'nın parçalanmasına hem Kurtuluş Savaşı'na hem de savaş sonrası Cumhuriyet'in kuruluşuna tanıklık etmiştir. Çocukluk ve gençlik dönemindeki sosyo-kültürel koşullar, Tanzimat'tan itibaren artarak devam eden modernleşme/batılılaşma hareketleri ve bu hareketlerin neden olduğu geleneksel düşünce ve kurumlarla batılı tarzda inşa edilmiş modern düşünce ve kurumlar arasındaki gerilimlerle doludur. Dolayısıyla Osmanlı'nın son dönem aydınları, ister lehte ister aleyhte olsun, Batı uygarlığıyla düşünsel açıdan yakından ilgilidir. Türk düşünce tarihi araştırmalarıyla ünlü H. Z. Ülken'in de kaydettiği gibi, Osmanlı'nın son dönem aydınlarının temel sorunsalı, çöküşün eşliğinde olan devleti kurtarmak misyonuna odaklıdır ve çok sesli bir düşünsel iklim mevcuttur; kimisi kurtuluşu batılılaşmada, kimisi İslam'a sarılmada, kimisi Türk geleneklerine bağlanmada görür¹. I. Dünya Savaşı sırasında Almanya ile yapılan ittifak, Osmanlı'nın kimi batılı devletler ile savaşırken kimileriyle yakınlaşmasına yol açar. Kurtuluş Savaşı, özde Yunanlılara karşı yapılırsa da, aslında onları destekleyen emperyalist Batı'ya karşı verilmiş bir savaştır. Kurtuluş Savaşı sonrası kurulan modern Cumhuriyet, özde kendileriyle uzun süredir savaşılan batılı kurumsal bir yapılanmayı temel alır. Bu açıdan ilginç bir durum söz konusudur: Bu durum, kendileriyle savaşılanların uygarlık birikimini içselleştirmeyi temel alır. Osmanlı'nın son dönemlerindeki düşünsel tartışmalar Kurtuluş Savaşı'yla birlikte belli ölçülerde kesintiye uğrasa da son bulmamış, Atatürk'ün başlattığı Batıcı-Aydınlanmacı devrimler, Doğu-Batı ikilemi, modernleşme, batılılaşma, laiklik vb. kavramların farklı boyutlarda tartışılmasına yol açmıştır. İşte Mehmet Akif Ersoy, hem entelektüel-politik tartışmaların hem Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın hem de modern Cumhuriyet'in kurulduğu süreçte, karmaşık bir sosyo-kültürel ortamda sosyalleşmiş, kültürlenmiş ve faal olarak tüm bu süreçlere katılmıştır. Onun bu süreçlere aktif katılımında aldığı eğitimin ve vatansever duruşunun da güçlü bir rolü olmuştur. O, eğitim yaşantısına, Emir Buhari Mahalle Mektebi'nde başlamış, Fatih İptidaisi'ne gitmiş, Fatih Merkez Rüştüyesi yıllarında özel öğretmenlerden, Arapça, Farsça ve Fransızca dersler almıştır. Mülkiye İdadisi'nden mezun olan Akif, Yüksek İdadî'de okumayı hak etse de, pratik kaygılarla, parasız yatılı oluşu ve mezuniyet sonrası iş bulma imkanı geniş ve maaşı daha yüksek olması nedeniyle Mülkiye Baytar Mektebi'ne devam etmiştir². Mülkiye Baytar Mektebi, Osmanlı'nın son dönemlerinde medrese-batılı okul karşıtlığı düşünülürse, batı kökenli laik ve bilimsel eğitim yapan bir kurum olarak karşımıza çıkar.

1 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1992, s. 35 vd.

2 Ferruh Dinçer, *Veteriner Hekim Gözüyle Veteriner Hekim Mehmet Âkif Ersoy*, Türk Veteriner Hekimleri Birliği Yayını, Ankara 2011, s. 11.

Bu formel eğitim kurumları yanında kuşkusuz Akif'in en temel öğretmeni, Fatih Medresesi müderrislerinden birisi olan babası Mehmet Tahir Efendi'dir ve ondan köklü bir din eğitimi aldığı anlaşılmaktadır³. Onun Sadi ve Mevlana'yı özgün metinlerinden okuduğu, yine İslam kültürüne ait temel bilgileri özgün kaynaklarından öğrendiği bilinmektedir. Onun dinsel eğitimi ve dine ilgisi nedeniyle İslam'a yönelik geleneksel yaklaşımları eleştiren İslam modernizminin öncüsü olan Cemaleddin Efgani ve Muhammed Abduh'u da okuduğu ve onlardan etkilendiği ve hatta dinsizlikle suçlayanlara karşı onları savunan yazılar kaleme aldığı görülmektedir⁴. Aynı şekilde onun laik eğitiminin Batı'yı tanımaya da yol açtığı, Fransız şair ve edebiyatçıları özgün metinlerinden okuduğunu göstermektedir. Bu ikili eğitim ona, hem Doğu hem de Batı düşüncesini ve uygarlığını tanıma konusunda önemli katkılar sağlamış gibi gözükmektedir. Öte yandan Ersoy'un I. Dünya Savaşı yıllarında *Teşkilat-ı Mahsusa*'ya katılımı ve bu gizli örgüt içindeki çalışmaları⁵, ona gözlem ve bilgi birikimi açısından çok şey kazandırmıştır. Bu teşkilat aracılığıyla Almanya'ya gittiğini, yine Doğu'da Batı işgalin altındaki pek çok yeri gezdiğini biliyoruz. Akif, Kurtuluş Savaşı yıllarında da, *kuvayı milliyeye* lehine çalışmalarında, Anadolu'nun da pek çok yerini gezmiş gibi görünüyor. Bu ona Doğu'yu ve Batı'yı tanımak için zengin bir olanak sunmuştur.

İşte Akif, eğitimi ve gezi-gözlem temelli bilgi birikimine bağlı olarak, döneminde Doğu-Batı ikileminde yürütülen uygarlık tartışmalarına katılır. Onun bu tartışmasındaki yeri gerçekten özgündür; çünkü tek yanlı bakmaz; döneminde fiilen var olan Doğu ve Batı uygarlığını karşılaştırmalı bir biçimde analiz etmeye yönelir. '*Ne varsa Doğu'da vardır; ne varsa Batı'da vardır*'⁶ gibi uç söylemlerin dışına çıkmayı başarır. Onun gözlemci ve karşılaştırmalı yaklaşım tarzının, veterinerlik eğitimiyle yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Analizlerini bir bilim insanı tavrıyla gözlem üzerinden temellendirir ve '*ne söylemişsem görmüşüm de söylemişim*' der⁷. Akif'in Doğu ve Batı uygarlığına yönelik karşılaştırmaları ve eleştirileri pek çok çalışmaya

3 Hakan Arslanbenzer, "Şairin Düşünür Olarak Portresi", *Akif'ten Asım'a*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 10.

4 M. Akif Ersoy, "Cemaleddin Efgani ve Hasbıhal", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi/Temel Metinler*, haz. İsmail Kara, Gerçek Hayat Yayınları, İstanbul 2001, s. 285-288.

5 Akif, İttihad ve Terakki partisine üye olup, Teşkilat-ı Mahsusa'ya girerken yeminin içinde yer alan "cemiyetin bütün emirlerine bila kaydu şart itaat" ibaresinin değiştirilmesini istemiştir. Bu açıdan, onun tam bir İttihatçı olduğu fikri hiçbir zaman gündeme gelmemiştir. M. Cemal Kuntay, *Mehmet Akif*, Timaş Yayınları, İstanbul 2005, s. 86 vd.

6 Akif bu duruma şöyle işaret eder: "Memleketimizde iki sınıf halk görüyoruz: Ne varsa Şark'ta vardır, Garb'a doğru açılan pencereleri kapamalıyız, diyenler. Ne varsa Garp'ta vardır. Harım-i âlemizi bile Garplılara açık bulundurmamız, iddiasına kadar varanlar. Bana öyle geliyor ki, ne varsa Şark'ta vardır, diyenler, yalnız Garb'ı değil, Şark'ı da bilmiyorlar, nitekim ne varsa Garp'ta vardır, davasını ileri sürenler, yalnız Şark'ı değil Garb'ı da tanımıyorlar." M. Akif Ersoy, "Edebiyat Bahisleri", *Sırat-ı Müstakim*, cilt 6, no: 147, 1327, s. 357.

7 M. Akif Ersoy, *Safahât*, (Özgün Dili ve Günümüz Türkçesiyle), haz. Kemal Bek, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s. 367.

konu olmuştur. Açıkçası bu konuda önemli bir literatür oluşmuştur. Ancak Batı'ya yönelik eleştirilerinin ele alınışında yer yer sorunlarla karşılaşılır. Bazıları, onun '*medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar*', '*medeniyet denilen kahpe*', '*medeniyet denilen vahşet*', '*medeniyet denilen maskara mahlûk*' vb. ifadelerinden⁸ yola çıkarak, medeniyete ve Batı uygarlığına toptan düşman olduğunu, bazıları ise, toplumun kurtuluşunu ve salahını Batı merkezli bilim ve teknolojiye bağlaması yüzünden Batı uygarlığı hayranı olduğunu, hatta pozitivistlere bile göz kırptığını ileri sürmüşlerdir. Bu uç yargılar, Akif'in Batı uygarlığına yönelik gözlemler temeli üzerine kurduğu karşılaştırmalı meta-eleştirel söylemini tam olarak yansıtmamaktadır. Akif, üslubunun biçemi -nesir yahut nazım- her ne olursa olsun eleştirel yaklaşımında karşıtlıkları önemseyen diyalektik bir yaklaşım sergiler. İyideki kötüyü, kötüdeki iyiyi görme becerisi gösterir. Bu yaklaşım tarzı onu, hakkaniyetli bir söyleme de yöneltir; iyi ve kötü yönleri dürüst bir biçimde dile getirmesine vesile olur. Bunu kendisi de sık sık yineler; "hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim; inan ki, her ne demişsem görüp de söylemişim; şudur cihanda benim en beğendiğim meslek; sözüüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!"⁹ der. İşte biz bu makalede, Akif'in diyalektik söyleminden yola çıkarak, onun şiir ve nesir türü yazılarında beliren Batı'nın farklı yüzlerini deşifre etmeye ve Batı uygarlığına yönelik, diyalektik, bütünsel, meta-eleştirel tavrını açığa çıkarmaya çalışacağız.

Batı'nın Farklı Görünümleri

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Akif'in Batı'ya bakışında tarihsel gelişim içerisinde bir dönüşüm söz konusudur. En azından yazılarının tarihsel bir perspektifte ele alınması, böylesi bir durumun olduğuna işaret eder. Bu değişim ve dönüşümde yaşamsal deneyimlerinin köklü bir rolünün olduğu açıktır. Ahmet Doğu bu duruma değinerek şöyle der:

"Balkan Savaşı (1912) öncesinde, Batı'yı medenî bir âlem olarak gören ve yeri geldikçe Doğu dünyasına olan üstünlüğünden söz eden Âkif, onun emperyalist, saldırgan, sömürgeci yönüne henüz değinmez. Her halde milletimizi ürkütmemek için olacak ki, bildiği halde Batı'nın bu olumsuz tarafı üzerinde pek durmaz. Oysa Avrupa daha 1911 yılında Trablusgarp olayı ile vahşî yüzünü göstermeye başlamıştır. Fakat milletimizin kalbinde derin yaralar açan, onu bir 'var oluş – yok oluş' ikilemiyle karşı karşıya getiren Batı saldırıları 1912 sonrasında, Balkan Savaşı ve özellikle I. Dünya Savaşı (1914-1918) ile gerçekleşmiştir. Bu devrede Akif, Batı âlemine karşı, onların saldırgan tutum ve

8 Mahmut Babacan, "Sömürgeci Batı Medeniyeti Karşısında Mehmet Âkif", *Türk Dili Dergisi*, sayı 831 (2021), s. 50-60.

9 Ersoy, *Safahat*, s. 367.

davranışlarından kaynaklanan olumsuz bir bakış sergiler. Zira ‘Medenî Avrupa’ dediği Batı’nın kışkırtıp desteklediği Balkan toplumları (Bulgarlar, Sırlar ve Yunanlılar), şairin ifadesiyle haince bir saldırı düzenleyerek Osmanlı’yı gâfil avlamışlar; Balkanlardaki binlerce soydaşımızı katlederek görülmemiş bir vahşet sergilemişlerdir. Bu olayın sonucu, Balkanlar’dan İstanbul’a ve Anadolu’ya tersine bir göç başlamış; dört yüz yıl himayelerinde rahat bir şekilde yaşattıkları Balkan Hıristiyanlarının insafına terk edilen o bölgedeki soydaşlarımız, tarihte görülmemiş zulüm ve baskılara maruz kalmışlardır. Bu olay şairi derinden etkilemiştir. (...) Felâketler, bununla da bitmez. Her yeni gün daha acı, daha kahredici ve daha canice olaylarla dolu, daha feci felâketler getirmeye başlayınca Âkif, önceleri ‘Medenî Avrupa’ olarak bahsettiği Batı dünyasına veryansın ederek, hakaretler yağdırır. Çünkü Batı’nın gerçek yüzüyle karşılaştıklarını anlamışlardır.”¹⁰

Akif, Batılıların Balkanlarda, Çanakkale’de ve I. Dünya Savaşı yıllarında vahşi yüzlerini yakinen gözlemler; I. Dünya Savaşı’nın başında 1914’te, Almanya’daki Wünsdorf’taki Hilal Esir Kampındaki Müslüman esirlerin durumunu görmek için¹¹ Alman hükümetinin daveti üzerine *Teşkilat-ı Mahsusa* aracılığıyla Berlin’e gönderilir¹² -orada yaklaşık 4 ay kalır-, hem de aynı teşkilatın desteği ile Batılıların işgali altındaki pek çok Müslüman ülkede bilinçlendirme faaliyetlerine katılmak üzere, Mısır, Hicaz, Rusya, Türkistan, Hindistan vb. ülkelere yolculuk yapar. Bu açıkça, Akif’e Batı’nın real/fiili yüzünü gösterir. Almanya/Berlin deneyimi gerçekten önemlidir; daha önce kitaplar aracılığıyla bildiği ve tanıdığı Batı uygarlığının somut ürünlerini bizzat görme ve deneyimleme olanağı bulur. Bu deneyim ve gözlemleri ona neler göstermiştir?

Akif’in süreç içerisindeki gelişen deneyiminin ona gösterdiği ilk şey, Batı uygarlığının *iki farklı yüzünün* olduğudur. Birisi, *kitaplardaki Batı*, diğeri ise *real/fiili Batı*’dır. Kitaplar, ideal olanı yansıttığı için, insanları daha çok etkilemektedir. Osmanlı aydını ve hatta Akif’in kendisi bile bu kitaplardaki Batı’dan etkilenmiş, ona hayran olmuştur. Ancak bizzat Batı’ya gitmesi ve oradaki gözlemleri fikrini değiştirmesine neden olmuştur. Bu yüzden Akif’e göre, *kitaplarda yazılan Avrupa ile gerçek Avrupa’yı birbirinden ayırmak gerekmektedir*. Ona

10 Ahmet Doğu, “Yeni Şiirimizde Batıcılık ve Üç Şahsiyet”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 7(1) (2008), s. 136-137.

11 Eşref Edib, *Mehmed Akif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, cilt I, Asrı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1938, s. 39-41.

12 Akif’le birlikte heyette, Abdülaziz Çavuş, Abdürreşit İbrahim, Şeyh Salih Et-Tunusi, Halim Sabit, Alimcan İdris gibi önemli şahsiyetler vardır.

göre, Osmanlı aydını Batı medeniyeti, Batı irfanı, Batı adaleti, Batı genel düşüncesi (efkar-ı umumiye) konusunda, yazılıp edilene bakarak hiç de gerçekçi olmayan bir anlayışın pençesine düşmüştür. Lisan bilenler doğrudan doğruya, bilmeyenler ise çevirileri aracılığıyla Batılı entelektüellerin kitaplarını okumuş, bunlardan yola çıkarak onların insani ideallerine hayran olmuş, onlara övgüler düzmüştür. Akif söylemini şöyle sürdürür:

“Öyle ya gözümüzü açtık, Avrupa medeniyeti, Avrupa irfanı, Avrupa adaleti, Avrupa efkâr-ı umûmiyesi nakaratından başka bir şey işitmedik. Kiminin adaleti, kiminin hamiyeti, kiminin dehası, kiminin terakkiyatı kulaklarımızı doldurdu. Lisan bilenlerimiz doğrudan doğruya bu heriflerin eserlerini, bilmeyenlerimiz ise tercümelerini okuduk. Edebiyatları, hele edebiyatlarının ahlakî, insanî, ictimai mevzuları çok hoşumuza gitti. Müelliflerin kıymeti ahlakiye ve insaniyyelerini, eserleriyle ölçmeye kalkıştık. İşte bu mukayeseden itibaren aldanmaya, hatadan hataya düşmeye başladık. Bu adamların *sözleriyle, özleri arasında asla münasebet, müşabehe olmayacağını bir türlü düşünemedik.* İşte okuyup yazarlarımızın çoğuna ârız olan bu hata, *bir zamanlar bana da musallat oldu.* Bereket versin ki, yaşım ilerledi, *tecrübem arttı*, hususiyetle Avrupa’yı, Asya’yı, Afrika’yı dolaşarak, Avrupalı dediğimiz milletlerin esareti altına, tahakküm altına aldıkları biçare insanlara karşı reva gördükleri zulmü, gadri, hakareti *gözümle görünce aklımı başıma aldım.*”¹³

Akif, Avrupa uygarlığının real/fiili/gerçek yüzünü teyit etmek için, Mısırlı Prens Halim Paşa’nın Paris’te yaşayan Hoca Kadri Efendi’yi ziyaret ettiğinde, Avrupalıları nasıl buldun, sorusuna verdiği yanıtı da aktarır. Hoca Kadri Efendi, ‘bu adamların güzel şeylerinin olduğunu’ söyledikten sonra, ‘evet pek güzel şeyleri vardır; lakin bilinmelidir ki, o güzel şeylerin hepsi, evet hepsi yalnızca kitaplarındadır’ dediğini aktarır. Ardından Akif, Avrupalıların, bilimleri, irfanları, medeniyetteki, sanayideki ilerilikleri inkar olunur bir şey değildir; ancak insanlıklarını, insanlara karşı olan muamelelerini, kendilerinin bu maddiyattaki ilerilikleriyle ölçmek katiyen doğru değildir’ der¹⁴.

Kitaplardaki Batı ile real/fiili Batı’yı birbirinden ayıran Akif, real Batı’da neler görür? Burada Akif üç hususa dikkat çeker.

İlki, bilim, teknik, sanat, edebiyat ve sanayi alanında Doğu karşıdaki ileriliktir. Akif bu ileriliğe hayrandır; onu öve öve bitiremez. Batı’nın bilim ve tekniğine o denli vurgu yapar ki,

13 M. Akif Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi/Temel Metinler*, haz. İsmail Kara, Gerçek Hayat Yayınları, İstanbul 2001, s. 306.

14 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 307.

insan bu vurguyu son dönem Osmanlı aydınındaki pozitivist tutumla ilişkilendirmeden edemez¹⁵. Bilim ve teknikteki ileriliği simgelemesi açısından Berlin örneği hakikaten ilginçtir¹⁶. O, Berlin'de kaldığı Adlon Oteli'ni, İstanbul'un bitli, pireli, tahta kurulu otelleri ile karşılaştırır; yerden ısıtmalı kalorifer sistemi, oteldeki aydınlatma sistemi, trenler, yollar, binalar adeta onu büyüler¹⁷.

“Meğer oteller olurmuş saray kadar ma'mûr:
Adam girer de yaşarmış içinde, mest-i huzûr:
Beş altı yüz odanın her birinde pufla yatak...
Nasîb olursa eğer, hiç düşünme yatmana bak!
Sokakta kar yağa dursun, odanda fasl-ı bahâr,
Dışarda leyle-i yeldâ, içerde nısf ı nehâr!
Hıyât-ı nûrunu temdîd edip her âvîze,
Fezâda nescediyor bir sabâh-ı pâkîze,
Havâyı kızdırarak hissolummayan bir ocak;
Ilık ılık geziyor, her tarafta aynı sıcak.
Gürül gürül akıyor çeşmeler, temiz mi temiz;
Soğuk da isteseniz var, sıcak da isteseniz.
Gıcır gıcır ötüyor ortalık titizlikten,
Sanırsınız ki zemîninde olmamış gezinen.
Ne kehle var o mübârek döşekte hiç, ne pire;
Kaşınma hissi muattal bu i'tibâra göre!..
Unuttum ismini... Bir sırnaşık böcek vardı...
Çıkar duvarlara, yastık budur, der atları.
Ezince bir koku peydâ olurdu çokça, iti...
Bilirsiniz a canım... Neydi? Neydi? Tahtabiti!
O hemşerim, sanırım, çoktan inmemiş buraya,
Bucak bucak aradım, olsa rast gelirdim ya!”¹⁸

Akif'e göre, eğer uygarlık, bu maddi unsurlardan ibaret ise, ona göre, Batı Doğu'dan çok ileridedir. Bu ilerilik, Doğu ile karşılaştırdığında Akif'in dilinde yer yer *üç yüzyıllık bir zaman dilimi* olarak belirir¹⁹. O şu itirafta bulunur:

15 Akif'le ilgili bir sempozyumda onun odasına Louis Pasteur'un resmini astığımı ve sürekli ondan söz ettiğimi, onun için her seferinde, ne büyük adam, insanlığa ne büyük hizmet etti dediğini dinlemiştim.

16 Mehmet Uysal, “Mehmet Akif'in Berlin Hatıraları'nda Batı(lı) İmgesi”, *I. Mehmet Akif Ersoy Uluslararası Sempozyumu*, Burdur 2009, s. 539-546.

17 Ersoy, *Safahat*, s. 494-495.

18 Ersoy, *Safahat*, s. 498.

19 Ersoy, *Safahat*, s. 677.

“Avrupalıların ilimleri, irfanları, medeniyetteki, sanayideki terakkîleri inkâr olunur şey değildir.”²⁰

Akif’in Batıda gördüğü *ikinci* şey, tutuculuk, kuralcılık, İslam karşıtlığı ve bağınazlıktır. Berlin Hatıratı’nda, çocuğunu yitirmiş bir kadına yaklaşır, onunla söyleşip, Doğu’da her gün yaşanan acıyı ve ölümleri dillendirir, ancak bir anne olarak Alman kadınının vicdanında Doğu’ya yönelik en küçük bir acıma ve merhamet duygusunun olmadığını gözlemler ve “nedense, duymadı Garb’ın o hisli vicdânı” der²¹. Akif, Almanya deneyimiyle, Batı’nın Müslümanlara yönelik ön yargılarının nasıl bir şey olduğunu bütün çıplaklığıyla öğrendiğini söyler. Deneyimini kendisinden dinlemekte yarar vardır:

“Bilirsiniz ki, bizim Harbi Umumiye’ye girmemizden en çok müstefid olan bir millet varsa, o da Almanlardı. (...) Ortada bir vakıta var ki, biz Almanlarla birlik olarak harbe girdik. Yüz binlerce şehit verdik. Yüz binlerce hânüman söndü. Milyonlarca saman kaynadı gitti. Şimdi Almanlar için ne lazım geliyordu? Ne yapacaklardı? Şüphesiz bütün dünyanın, bütün dünyadaki milletlerin kendilerine ilân-ı harp ettikleri bir zamanda böyle yegane müttelikleri olan bizleri sinelerine basacaklar, bütün gazeteleriyle, bütün kitaplarıyla, bütün edipleriyle, bütün muharrirleriyle bizi alkış, teşekkür tufanlarına boğacaklardı. Heyhat! (...) Bu Umumi Harbin ilk senesinde ben bir vazife ile Berlin’e gitmişim, o aralık Almanya hükümeti bize dedi ki: Bizim Meclis-i Mebusan’ımızdaki bilhassa Katolik mebuslar kıyamet koparıyorlar. Almanlar gibi mütemeddin, mütefennin bir millet nasıl oluyor da Müslümanlar gibi, Türkler gibi vahşilerle ittifak ediyorlar? Bu bizim için zül değil midir? diyorlar. Aman makale yazınız, eserler yazınız, biz onları Almancaya tercüme ettirelim. Ta ki *Müslümanlığın da bir din, Müslümanların da insan olduğu bunların nazarında taayyün etsin!* Almanya hükümeti haklı idi. Çünkü *Alman milleti nazarında Müslümanlık vahşetten, Müslümanlar ise vahşiden başka bir şey değildi.* Onların gazetecileri, romancıları, hele müsteşrik denilip de şark lisanlarına, şark ulûmu funûna, şark ahlak ve âdetlerine vakıf geçinen adamları mensup oldukları *milletin efkârını asırlardan beri bizim aleyhimize o kadar müthiş bir surette zehirlemişlerdir* ki, arada bir anlaşma, bir barışma husulüne imkan yoktu. (...) *Heriflerin taassubu yaman!* Kökleşmiş bir takım kanaatler, hakkı görmelerine mâni oluyor.”²²

20 M. Akif Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden”, *Sebilü’r- Reşad*, cilt 18, no: 464, 1336, s. 250.

21 Ersoy, *Safahat*, s. 513 vd.

22 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 307.

Akif, ardından, harp esnasında Alman İmparatoru İstanbul'a geldiğinde, saf Müslümanlar olarak, halifenin müttefiki sıfatıyla ona sonsuz saygı gösterildiğini, hatta kandılmış gibi camilerin minarelerinin kandillerle donatıldığını söylemekte²³ ve sözlerini şöyle sürdürmektedir:

“Gelelim bizim bu gibi fedakarlıklarımıza karşı gördüğümüz muameleye. Düşmanlar, Kudüs'ü, bizim elimizden gasp ettikleri zaman, bu felaket Harb-ı Umûmî üzerine büyük tesir ikame etmişti. Yani Filistin cephesinin bozulması muharebe terazisini düşmanlarımızın tarafına epeyce eğdirmişti. Binaenaleyh, müttefikimiz olan Almanlarla yine Almanya'dan başka bir şey olmayan Avusturyalıların bu işten bizim kadar müteessir olmaları icap ederdi. İşte bakın ki, Kudüs, velev ki İngilizlerin eline geçmiş olsun, velev ki bu memleketin düşman eline geçmesi, bu cephenin bozulması yüzünden muharebe bizim hesabımıza kaybolsun, tek Müslümanların elinde, Türklerin elinde kalsın da hasmımız da olsa dindaşımız olan İngilizlerin eline geçsin, diyerek, Viyanalılar, şehriyi yaptılar. Evlerini donattılar. Bu maskaralığı men edip yakılan elektrik fenerlerini söndürünceye kadar Avusturya hükümetinin göbeği çatladı. Artık taassubun hangi tarafta, hürriyetin, müsamahakarlığın hangi tarafta olduğunu bu misallerle de anlamazsanız kıyamete kadar anlayacağınız yoktur.”²⁴

İslam'a ve Müslümanlara karşı bu önyargının temelinde Akif, Batı'lı düşün ve eğitim sistemini görür. Çünkü Batılılar, çocuklarına daha doğar doğmaz beşikte, biraz büyünce eşikte dini, milli telkinlerde bulunurlar. Yabancılar karşı düşmanlık, husumet duyguları her fırsatta çocuklara aşılanır. Kendi cinslerinden, kendi dinlerinden, kendi renklerinden olmayan diğerlerinin insan sayılamayacağını, bunların kafalarına eğitim yoluyla iyice yerleştirilir. Bu anlamda Batı'da ırkçı bir ideoloji de söz konusudur. Bu sebepten bunların, bir Doğuluyu, hele bir Müslümanı sevmelerinin imkanı yoktur. Bu, eğitim ve sanat aracılığıyla da pekiştirilir. Ressamları, meydana getirdikleri türlü türlü resimlerle, şairleri şiirlerle, edebiyatçıları maharetle yazdığı romanlarla, siyasileri gazetelerle hep onların bu hislerini canlı tutarlar²⁵. Akif'e göre Avrupa uygarlığı iki düşman tanır; biri dışta, diğeri içtedir: Dıştaki İslam, içteki ise komünizmdir²⁶. Komünizm, Avrupa'nın emperyalist yüzüne savaş açtığı ve Doğu'ya yapılanları zulüm sayıp karşı çıktığı için iç düşmandır ve onca, “Avrupa

23 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 308.

24 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 308.

25 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 309.

26 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 317.

hükümetlerini tir tir titretmektedir.”²⁷ İslam ise, onların nezdinde dünyanın felahı için yok edilmesi gereken ezeli düşmandır. İslam’a dönük oryantalist bakışın, şarkiyat araştırmalarıyla da pekiştirildiğini söyleyen Akif, aslında ilginç bir saptamada bulunur. Gerçekten Batı’nın büyük Aydınlanmacı filozoflarının bile nasıl Türk ve Müslüman düşmanı olduğu, yapıtlarında açıkça görülmektedir²⁸. Akif, bu durumdan sadece Batılıları sorumlu tutmaz; Müslümanların uygarlık yoksunu hallerinin bu kanının pekiştirilmesinde işlevsel olduğunu düşünür²⁹.

Akif’in Batı’da gördüğü üçüncü şey, vahşilik, çıkarıcılık, sömürgecilik, haçlı ruhu, misyonerlik ve güç tapıncıdır³⁰. Akif, duyarlı kişiliğiyle Batı’nın emperyalist uygarlık anlayışını bütün ayrıntısı ile görmüş ve çözümlenmiş gibi görülmektedir. Ona göre Batılılar, ele geçirmeye niyetlendikleri ülkeleri önce içten tefrika yolu ile parçalamaya çalışırlar, aralarına nifak tohumları sokarlar, senelerce milleti birbiriyle boğuştururlar. Sersem ahali bu suretle yorgun düştükten sonra, gelip çullanırlar. Batı aynı siyaseti, yaşadığı dönemde Osmanlı’ya karşı da kullanmaktadır; zaten onların her yerdeki siyasetleri budur. Hindistan’da, daha evvel Endülüs’te, sonraları Cezayir’de, İran’da hep böyle yapmışlardır; takip ettikleri siyaset, hep aynı siyasettir; değişmez³¹. Bu tefrika, ya inançsal açıdan ya da etnik açıdan unsurları parçalamaya dönüktür. Akif, Hindistan’da, emperyalizmin dinsel farklılıkları nasıl kullandıklarını gözlemler ve bir örnek vermeyi de ihmal etmez. Örnek İngilizlerin Hindistan’daki uygulamalarına gönderme yapmaktadır. Bu uygulamaya göre İngilizler, Müslümanlara Kurban Bayramı’nda, Budistler tarafından kutsanan inek kesmeyi telkin ederlerken, Budistlere de domuz kesip, başını camiye bırakmayı salık vermektedir. Akif’e göre, bu telkin ve uygulamayla İngilizler, Müslümanlarla Budistleri birbirine düşürmeyi amaçlamaktadır ve onca halk çoğu kez galeyana gelmektedir³². Etnik parçalamada ise, etnik köken ve milliyetçilik düşüncesi kullanılmaktadır.

“Hem öyle zorla değil, çünkü ‘fıkr-i kavmiyet’,
Eder bu gâyeyi teshile pek büyük hizmet.
O tohm-i lâ’neti baştan saçıp da orta yere,

27 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 318.

28 Bu konuda Onur Bilge Kula’nın *Batı Edebiyatında Oryantalizm I-II* (İstanbul 2011) adlı yapıtı oldukça zengin veriler içermektedir.

29 M. Akif Ersoy, “Fatih Kürsüsünden Vaaz (Sa’y ve Tevekkül)”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi/Temel Metinler*, haz. İsmail Kara, Gerçek Hayat, İstanbul 2001, s. 293.

30 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 305-321; ayn.yzr., “Fatih Kürsüsünden Vaaz”, s. 294-300.

31 M. Akif Ersoy, “Hutbe ve Mevâiz”, *Sırat-ı Müstakim*, cilt 9, no: 320, 1912; ayn.yzr., “Fatih Kürsüsünden Vaaz”, s. 294.

32 Ersoy, “Hutbe ve Mevâiz”; ayn.yzr., “Fatih Kürsüsünden Vaaz”, s. 294.

Arap'la Türk'ü ayırdık mı şöyle bir kere,
Ne çırpınır kolu artık, ne çırpınır kanadı;
Halifenin de kalır sâde bir sevimli adı!"³³

Akif'e göre, işte Batılı devletler, etnik köken farklılığı ve milliyetçilik aracılığıyla, ele geçirmeyi arzuladıkları toplumları parçalamaya çalışmaktadırlar³⁴. Bu açıdan Akif, gözlemlerinden yola çıkarak Osmanlı Devleti içindeki sorunları ve Kurtuluş Savaşı yıllarındaki iç isyanları Avrupa'nın emperyalist oyunlarına bağlar:

“Bizim hani senelerden beri kanımızı, iliğimizi kurutan dahilî meseleler yok mu, Havran meselesi, Yemen meselesi, Şam meselesi, Arnavutluk meselesi, bilmem ne meselesi. (...) Bunların hepsi, düşman parmağı ile çıkarılmış meselelerdir. Onlar öyle olduğu gibi, bugünkü Adapazarı, Düzce, Yozgat, Bozkır, Gönen, Konya isyanları da hep mel'ün düşmanın işidir.”³⁵

Akif'e göre, emperyalist Batı uygarlığı, gizli amaçlarına ulaşmaya çalışırken, toplumu etnik ve dinsel açıdan böldüğü gibi, içeriden kendi hesabına çalışacak insanlar bulmayı da ihmal etmez. Ele geçirdiği yerde etnik temizlik yapar, kendisinden olmayan unsurları yok eder. O, bunun kanıtı olarak, Balkanlarda, Kafkasya'da yapılanları anımsatır, Bulgarların Pomaklara yaptıklarının altını çizer³⁶. Yine Akif, eskiden Yunanistan ile Mora'daki halkın yarısının Rum, yarısının da Müslüman olduğunu, ancak yaşadığı dönemde oralarda tek bir Müslümanın dahi kalmadığını belirtir³⁷. Emperyalist Batı, özgürlük ve insan hakları söylemiyle, sadece bölmek, parçalamak ve etnik temizleme yapmakla kalmaz, işgal edeceği ve işgale yöneleceği toplumları ekonomik açıdan da çökertir; bütün gelirlerine el koymaya çalışır. Bunu savaşla yaptığı gibi, kapitülasyon, gümrük anlaşmaları örneklerinde görüleceği gibi anlaşmalarla, kendi çıkarını garanti altına alma ve yerli sanayiye batırma yoluna giderek de yapar³⁸. Bu türden uygulamalarında Batı, yalnız bugünü, yarını, gelecek seneyi değil, birkaç asır sonrasını hesap eder ve planlar³⁹. Gelecek çıkarları için egemen oldukları toplumlarda insanlık dışı uygulamalarda bulunur. Akif bu uygulamalara somut ve gözlemsel örnekler vermeyi de ihmal etmez:

33 Ersoy, Safahat, s. 524.

34 M. Akif Ersoy, “Beyazıd Kürsüsünden Vaaz”, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi/Temel Metinler*, haz. İsmail Kara, Gerçek Hayat Yayınları, İstanbul 2001, s. 301-302.

35 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 313.

36 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 314.

37 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 314.

38 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 315.

39 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 316.

“Siz o sömürgecilerin elinden zavallı Asya’nın neler çektiğini biliyor musunuz? Sömürgeciler tarafından idare olunan hangi memleketin bir şehrine gitseniz, iki mahalle görürsünüz ki, biri sömürgecilere, diğeri yerlilere aittir. Hiçbir yerli için yabancılar cemiyetine girmek kabil değildir. Bu yerli temiz giyinmek istese, vergi vermeye mecbur tutulur. Şimendiferlere binseniz görürsünüz ki, yerliler için ayrı ayrı vagonlar vardır. Hastahanelere gidiniz, ayrı koşullar vardır. Biçareler o vagonlara binmeye, o koşullarda yatmaya mecburdur. Sömürgecilere: Niçin bu biçarelere insan muamelesi etmiyorsunuz? diye soranlara: Maymunlar adam olur, bunlar adam olmaz, cevabını verirler. Bir sömürgeci, yerliyi istediği gibi döver, ceza lazım gelmez. Şayet öldürürse, hafif bir cezayı nakdî ile kurtulur. Yerlinin kazancının yüzde altmışı hükümet tarafından alınarak sömürgecilerin ihtiyaçlarına sarf olunur. (...) Sömürgeciler, Asya’da kumaş tezgahlarını yok etmek için ustaların baş parmaklarını kesmekten bile çekinmemişlerdir. Bunlar yerli sanayi yok etmek için hiçbir melanetten geri durmazlar. Seksen milyon yerli için lise derecesi tek bir mektep var. Sömürgeciler bu mektebe son derece düşmandırlar. Bir yerli en küçük bir silah bile taşıyamaz. Büyük çakı taşıyanlar şiddetli cezaya çarptırılır. (...) Cezayir’de, Tunus’ta, Fas’ta Müslümanlara, sömürgeciler tarafından hayvan muamelesi edilir. Oradaki Hıristiyanlar, Yahudiler a’şar gibi, ağnâm gibi vergilerin hiçbirini bilmezler. Müslümanlara gelince, bizim zamanımızdan kalma vergilerin hepsini verdikleri gibi, sömürgecilerin vaz ettikleri, kapı, pencere vergilerini de verirler.”⁴⁰

Akif Batı uygarlığını, tüm bunlara ek olarak, içsel ahlaki yaşamları açısından da eleştirir. Bu anlamda, içki düşkünlüğü, fuhuş ve eğlenceyi eleştirisinin odağına oturur:

“Fransız’ın nesi var? Fuşu, bir de ilhâdı,
Kapıştı bunları, yirminci asrın evladı.
Ya Alman’ın nesi var, zevki okşayan? Birası.”⁴¹

Tüm bunlardan yola çıkarak Akif, Batı uygarlığının Fârâbî’ci bir söylemle *medeniyet-i fâzıla* ve *medeniyet-i insaniyye* olmadığını altını çizer:

“Avrupa medeniyeti, bir medeniyet-i fâzıla, bir medeniyet-i hakikiye-i insaniyye değildir. Fakat ne yapılır? Önünde durulamaz. Makine kesilmiş

40 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 319.

41 Ersoy, *Safahat*, s. 440.

herifler: Uğraşıyorlar, çabalıyorlar, maddî nâmütenahî terakkiye mazhar oluyorlar. Sonra da gelip bizi eziyor ve parçalıyorlar.”⁴²

Akif, Safahat'ın 4. kitabı olan *Fatih Kürsüsü* 'nde, “Zebûn-küş Avrupa bir hak tanır ki; kuvvettir” der⁴³. Batı uygarlığına yönelik bu köklü eleştirisine rağmen Akif, kendisinin tümüyle Batı ve dolayısıyla bilim ve ilerleme düşmanı olarak görülmemesini ister. Hatta onlarla anlaşmalar yapılabileceğini, ancak daima uyanık olunması gerektiğini belirtir. Ona göre, bu heriflere karşı olan duygumuzu, hiçbir vakit onların bilimlerine, fenlerine ve sanatlarına sıçratmamalıyız; çünkü medeniyetin bu kısmında onlara uymazsak, yaşamamıza ve milletimizi yaşatmamıza imkân yoktur⁴⁴. Gerçekten Avrupa maddi açıdan ileridir; nedeni ise, Tanrı'nın evrene yerleştirdiği doğa yasalarını anlamaları ve çalışkanlıklarıdır:

“Bu heriflere karşı olan duygumuzu, hiçbir vakit onların ilimlerine, sanatlarına sıçratmamalıyız. Çünkü medeniyetin bu kısımlarında onlara uymazsak yaşamamıza, milletimizi yaşatmamıza imkân yoktur. Biz Müslümanlar bin tarihinden itibaren çalışmayı bıraktık. Atalete, ahlaksızlığa döküldük. Avrupalılar ise gözlerini açtılar, alabildiğine terakki ettiler. Görüyorsunuz ki, denizlerin dibinde gemi yüzdürüyorlar. Havlarda ordular dolaştırıyorlar. Mademki vatanın müdafası farz-ı ayındır; bu farzın mütevakkıf olduğu esbâbı elde etmek farz-ı ayındır. O halde onların kuvvet namına neleri varsa, hepsini elde etmek için çalışmak, hepimize farz-ı ayındır.”⁴⁵

Sonuç ve Değerlendirme

Öyle anlaşılıyor ki Akif, Batı uygarlığını ve batılı toplumları çözümlerken diyalektik ve meta-eleştirel bir söylem benimsemiştir. Kuşkusuz diyalektik ve eleştirel çözümlerinin malzemesi, tarihsel koşullu gözlemleri ve deneyimleridir. Çözümlemesinin özü, kitaplardaki Batı ile real/fiili Batı'nın birbirinden farklı olduğu tezine dayanır.

Akif'e göre, kitaplardaki Batı, toplumsal tasarımlar, idealler, söylemler, insani değerler bakımından büyüleyicidir. Bir insanın ondan etkilenmemesi olanaksızdır. Akif, Osmanlı aydınının Batı'yı çoğunlukla kitaplar aracılığıyla öğrendiğini, bu yüzden Batı uygarlığına hayran olduğunu söyler. Batılıların sözleriyle, özleri arasında asla bir münasebet ve benzerlik olmayacağını bir türlü kavrayamadıklarını ifade eder. Ona göre, okuyup yazan Osmanlı

42 Ersoy, “Fatih Kürsüsünden Vaaz”, s. 296.

43 Ersoy, *Safahat*, s. 406.

44 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 309.

45 Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, s. 309.

entelektüellerinin çoğuna ilişen bu hata, bir zamanlar kendisine de musallat olmuştur. Ancak Akif, yaşı ilerleyip, tecrübesi arttıkça, özellikle Avrupa'yı, Asya'yı, Afrika'yı dolaşarak, Avrupalı ulusların esaret ve tahakküm altına aldıkları biçare insanlara karşı reva gördükleri zulmü, değeri ve hakareti gözleriyle görünce aklının başına geldiğini söyler. Şu halde Akif'e göre, real/fiili Batı hiç de kitaplarda yazdığı gibi değildir. Buna göre, real/fiili Batı, vahşidir, çıkarıcıdır, İslam düşmanıdır, entrikacıdır, güce tapar, batılı olmayanları insan yerine koymaz, maddiyatçıdır, parçalayıcıdır ve sömürgecidir. Akif, Batılıların, sömürgeci amaçlarını uygulamaya koyarken, toplumu etnik ve dinsel bakımdan önce kendi aralarında ayrılığa sürüklediğini, onlar birbirleriyle uğraşırken, o toplum üzerinde egemen olduklarını, bunu bir strateji olarak kullandıklarını söyler. Bu açıdan, batılıların kendi halklarına bakışıyla, diğerlerine bakışı taban tabana zıttır. Hatta Akif, batılı bir devlet, diğer batılı devletlere karşı, doğulu bir devletle ittifak yapsa da, batı halklarının bunu içselleştirmede zorlandıklarını kaydeder. Akif bu durumu, batılı halklara verilen İslam karşıtı eğitime, Şarkiyatçıların İslam karşıtı söylemlerine dayandırır. Bu yüzden Akif'e göre, evrensel düzeyde insan haklarına, barışa, demokrasiye, özgürlüklere, eşitliğe vurgu yapan ve ideali yansıtan kitaplardaki Batı ile gerçek/fiili, iş başındaki Batı'yı birbirine karıştırmamak gerekir. Fakat Akif'e göre, bu real/fiili Batı, ahlaki ve manevi bakımdan yozlaşmış olsa da, uygarlığın maddi kısmında yani bilim ve teknikte öncüdür, Doğu uygarlığına nazaran ileridedir.

Akif bu saptamaları ve çözümlemeleriyle, felsefi dilde söylersek, ideal ile gerçek arasındaki yarılmayı yakinen görmüş ve görünüşle-gerçek arasındaki farkı deneyimlemiş; real/fiili Batı'daki, ahlaki sorunları deşifre etmekle birlikte, bilim, sanat ve teknik alanlarındaki başarıyı takdir etme erdemini göstermiştir. Hatta doğu toplumlarının kalkınması için, batılı bilim ve tekniği almalarının, kendilerine mal etmelerinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Akif, öyle görünüyor ki, Batı'nın emperyalist amaçlarını gerisindeki kapitalizmi, bilim ve tekniğin emperyalist amaçlarla kullanımını görememiştir. Aslında Akif'te gözlemlediğimiz bu durum, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi aydınlarının hemen hepsinde göze çarpar. Felsefi anlamda söylersek, bunun ana nedeni, idealist bakmak ve uygarlığın maddi temelini yeter düzeyde çözümleyememektir. Bu idealist bakış, Akif'in, Batı'nın bilim ve tekniğini almayı salık vermesine rağmen, onların ahlakından uzak durmayı öğütleyen yaklaşımında da ortaya çıkar. Oysa bilim ve teknik, belli bir değerler dizgesine dayanır; özellikle tekniğe dönük maddi unsurlar, beraberinde yeni bir takım değerler de ortaya çıkarır. Bu sorunun, Akif'in Batı uygarlığına yönelik çözümlemelerinin yumuşak karnını oluşturduğunu ifade etmek gerekir.

Kaynakça / References

- Arslanbenzer, H., “Şairin Düşünür Olarak Portresi”, *Akif'ten Asım'a*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Babacan, M., “Sömürgeci Batı Medeniyeti Karşısında Mehmet Âkif”, *Türk Dili Dergisi*, sayı 831 (2021), s. 50-60.
- Diñçer, F., *Veteriner Hekim Gözüyle Veteriner Hekim Mehmet Âkif Ersoy*, Türk Veteriner Hekimleri Birliği Yayını, Ankara 2011.
- Doğu, A., “Yeni Şiirimizde Batıcılık ve Üç Şahsiyet”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 7(1) (2008), s. 124-138.
- Edib, Eşref, *Mehmed Akif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, cilt I, Asrı İlmîye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1938.
- Ersoy, M. A., “Edebiyat Bahisleri”, *Sırat- ı Müstakim*, cilt 6, no: 147 (1327).
- _____, “Hutbe ve Mevâiz”, *Sırat-ı Müstakim*, cilt 9, no: 320 (1912).
- _____, “Nasrullah Kürsüsünden”, *Sebilü'r- Reşad*, cilt 18, no: 464 (1336).
- _____, *Safahât*, (Özgün Dili ve Günümüz Türkçesiyle), haz. Kemal Bek, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, “Beyazid Kürsüsünden Vaaz”, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi/Temel Metinler*, haz. İsmail Kara, Gerçek Hayat Yayınları, İstanbul 2001.
- _____, “Cemaleddin Efganî ve Hasbıhal”, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi/Temel Metinler*, haz. İsmail Kara, Gerçek Hayat Yayınları, İstanbul 2001.
- _____, “Fatih Kürsüsünden Vaaz (Sa'y ve Tevekkül)”, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi/Temel Metinler*, haz. İsmail Kara, Gerçek Hayat Yayınları, İstanbul 2001.
- _____, “Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap”, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi/Temel Metinler*, haz. İsmail Kara, Gerçek Hayat Yayınları, İstanbul 2001.
- Kula, Onur Bilge, *Batı Edebiyatında Oryantalizm I-II*, İstanbul 2011.
- Kuntay, M. C., *Mehmet Akif*, Timaş Yayınları, İstanbul 2005.
- Uysal, M., “Mehmet Akif'in Berlin Hatıraları'nda Batı(lı) İmgesi”, *I. Mehmet Akif Ersoy Uluslararası Sempozyumu*, MAEÜ Yayınları, Burdur 2009.
- Ülken, H. Z., *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1992.